

Förintelsens minnesdag 27 januari 2008 - Synagogan

När jag började skolan i en svensk småstad i mitten på 50-talet fick jag en klasskamrat av judisk börd. Hans föräldrar hade kommit med de vita bussarna efter att ha genomlidit en fasansfull tid i Auschwitz och dödsmarschen till Bergen-Belsen.

Min klasskamrat uppfattades genast som annorlunda. Han deltog inte i kristendomsundervisningen. Han slapp gå med till badhuset där vi nakna skrubbades av baderskor. Han åt inte på barnbispisningen utan gick hem på frukostrasten. Att detta berodde på att han hade en annan tro, var omskuren och höll på kosherreglerna hade vi vaga om ens några begrepp om. Och hade vi haft det hade det förmodligen inte gjort honom mindre annorlunda i våra ögon.

Att han på detta sätt föll utanför de invanda och inskränkta småstadsramarna gjorde att vi retade honom. Med dagens vokabulär skulle vi säga att vi mobbade honom. Inte jättemycket och aldrig med våldsinslag. Men med mentala nålstick som säkert fick honom att känna sig utanför och inte riktigt accepterad. Jag tror inte jag retade honom mest. Men jag gjorde det. Och jag såg på utan att protestera när andra gjorde det. När jag senare tänkte tillbaka på min skoltid skämdes jag väldigt för det. Och när jag inbjöds att tala här ikväll på Förintelsens minnesdag inför er som lidit alla helvetets kval i det som började som etnisk mobbning och slutade med den fasansfulla förintelseprocessen under nazismen då sökte jag efter alla dessa år upp min gamle klasskamrat för att be om ursäkt. Jag kände att jag inte med någon grad av trovärdighet kan se er i ögonen utan att först ha gjort mig av med denna skuld. Han tog emot min ursäkt och sa samtidigt – glädjande nog – att han inte kunde minnas dessa händelser. Paradoxalt nog för denna gång förövaren mer illa i det långa loppet än offret.

Det som skrämmer mig mest, när jag tänker tillbaka på vad jag var med om att åsamka min klasskamrat, är att det var just så här Förintelsen en gång började. De små, till synes ganska oskyldiga nålstickens giftighet som först accepterades, sedan uppmuntrades, ökade i omfattning och grad, sattes i system, fick fast form i lagstiftningen för att till slut övergå i fysiska handgripligheter, fördrivning, förnedring, omänsklig behandling och systematisk utrotning. En stadig sänkning av trösklarna för vad som var acceptabelt, en gradvis tillvänjning till nya normer och beteenden. Jag inser till min förskräckelse att jag under andra omständigheter skulle kunnat vara delaktig i en sådan process. Visst, jag hade nog aldrig blivit en ledande ideolog eller hänsynslös diktator, men jag kunde blivit en av de många utan vilka förintelsesystemet inte blivit verklighet. Jag inser att Primo Levi, en överlevare från Förintelsen, har rätt när han säger: ”Monster existerar, men de är alltför få för att verkligen vara farliga; de vanliga människorna är mycket farligare”. Jag är en sån vanlig människa. Det stämmer mig till än större ödmjukhet inför er som upplevt fasorna och nu sitter här som överlevare. Jag böjer därför också mitt huvud i vördnad för alla de miljoner som likviderades.

Bland dokumenten från förintelselägren Dachau finns en noggrann systematisk klassificering av olika grupper av fångar, s k Schutzhäftlinge. Varje grupp utmärktes av en färg och varje färg hade olika geometriska figurer för att ange de grupptillhörigas enskilda status. Särskilt

markerades om någon i dessa grupper var jude. Bland grupperna politiska fångar, yrkesförbrytare, emigranter, homosexuella och arbetsskygga fanns även en grupp 'Bibelforscher', bibelforskare. Jag vet nu att det var en ironisk och oegentlig beteckning för Jehovas vittnen. Men när jag första gången såg den var min spontana upplevelse: Det är just den kategori, bibelforskare, jag själv tillhör med min akademiska bakgrund. Jag tänkte då att jag under andra omständigheter kunde varit en i denna grupp i detta läger. Jag kunde också ha varit ett *offer* för Förintelsen. Visserligen kunde jag inte ha klassificerats vara av judisk börd men även andra med misshagliga åsikter och oönskat agerande kunde som synes drabbas. Vi vet att människor med min bakgrund också gick under i förintelselägrens helveten. Dietrich Bonhoeffer, motståndsteologen som avrättades 9 april 1945 i det för många mindre kända koncentrationslägret Flossenbürg i Bayern, är kanske den mest kände. Det märkliga inträffade att jag nu kunde identifiera mig både som tänkbar förövare och tänkbart offer. Med mitt efternamn, Franck, kunde jag med ett tankeexperiment ha varit både en Hans Frank, nazisternas hänsynslöse generalguvernör i Polen och tillskyndare av förintelselägren Majdanek och Treblinka, och en Anne Frank, den holländska flickan med sin dagbok. Det som skiljer mig från dem båda är det 'c' som fattas i namnet eftersom jag stavar med 'ck'. För mig får detta 'c' en symbolisk tolkning genom ordet *civiliserad*. Till skillnad från dem lever jag i ett civiliserat land med civiliserade lagar som respekterar varje människas värde, rättigheter och integritet. Det gör mig oändligt tacksam. Det manar mig också till en tydlig känsla av ansvar för att göra allt som står i min makt att vidmakthålla och stärka dessa civiliserade grundförutsättningar för ett gott mänskligt liv. Det är i detta sammanhang väl värt att uppmärksamma 60 årsjubiléet av de mänskliga rättigheterna som vi firar i år. I efterdyningarna av Förintelsen samlade sig världssamfundet till denna deklaration och alla länder som skrivit under den har också förbundit sig att följa den. Det åligger oss alla att verka för att den också i varje tid och på varje plats gestaltas i handling. Det är *detta* vi aldrig får glömma! Vi människor kommer och går och som det sägs i Psaltarsalmen om vad som blir kvar eftermänniskans korta stund på jorden: *welå jakkiränu oud mekumu* – dess plats vet icke mer därav. Det får vi leva med även om det kan kännas sorgesamt. Men arbetet, ja kampen för varje generations osvikliga respekt för alla människors lika värde och grundläggande rättigheter den får vi aldrig låta vara bunden till vår egen livstid. *Dess* plats måste alltid hållas intakt. Det är vår plikt att lämna den platsen oanfrätt och helst förstärkt till nästa generation. Samtidigt får varje ny generation inte ta det goda samhället för givet. Varje tid och plats måste erövra sitt eget fundament av absolut respekt för alla människors lika värde och därmed för tolerans i ord och handling inför alla sorters olikheter. Varje form av intolerans måste göras synlig och bekämpas vid roten. Undfallenhet banar väg för nästa steg och nästa och nästa...

Fortfarande har vi stort behov av att berätta om vad som en gång hände när denna undfallenhet fick löpa linan ända ut under Förintelsens vedervärdigheter. Arbetet för tolerans kan bara bli framgångsrikt mot bakgrund av kunskaper om intoleransens konsekvenser. Det förtjänar därför att lyfta fram ett annat jubileum i år. Det är 10 år sedan boken 'om detta må ni berätta' kom ut. Denna sakliga och just därigenom så berörande framställning av Förintelsens händelser och människoöden som tryckts i 1.4 miljoner exemplar på sju språk.

Hur hemskt det än kan låta vill jag benämna detta en makalös framgång. En framgång för kunskapen om den mänskliga ondskans allra värsta yttringar. Boken har påverkat så många människor i vårt land. Kunskapsnivån har höjts. Därmed förhoppningsvis även insikterna om intoleransens djupgående mekanismer. Det arbetet måste få fortsätta.

Jag vill i det sammanhanget gärna få lyfta fram det s k berättarprojektet som Forum för levande historia driver. Vi har ju i många år haft förmånen att överlevare gått ut i skolor och berättat om sina egna upplevelser från Förintelsen. Vi vet att det arbetet satt djupa spår bland ungdomar, och vi kommer för alltid att vara tacksamma för Era insatser! När flera av Er med ålderns rätt känner att uppgiften är för krävande prövar vi möjligheten att Ni berättar Er berättelse vidare för några ungdomar som sedan för den vidare. Jag har hört och sett detta göras på ett fantastiskt sätt. Kunde denna levande berättartradition växa och utvecklas vore så mycket vunnet för ungdomars kunskaper och upplevelser. Vi får glädjande nog ta del av en sådan berättelse här ikväll.

Det är inte bara viktigt att känna intoleransens historiska ansikte. Lika viktigt är att se att intoleransen lever och lätt får fäste också idag. Inom Forum för levande historia har vi därför bestämt oss för att ta ett långsiktigt ansvar för att kontinuerligt undersöka hur intoleransen ser ut i vårt land och vilka uttryck den tar sig. Jag tänker då inte i första hand på intoleransens ofta brutala handlingar på gator och torg utan på de attityder som ligger och pyr i folkdjupet och som kan växa till ohanterlighet och under vissa omständigheter blomma ut till fullskaligt våld. Med den historiska kunskapen och med resultatet av dessa undersökningar vill vi lägga ett kunskapsgolvtäckning om intoleransens då och nu, ett kunskapsgolvtäckning att istället bygga toleransens och den demokratiska respektens samhälle utifrån.

Jag skulle önska att vi lärt så mycket av historien att alla dessa insatser vore alldeles onödiga och att vi kunde vila tryggt i förhoppningens 'aldrig mer'. Men vi vet alltför väl att Förintelsens minnesdag måste få vara levande historia. Förhoppningarna ska hållas vid liv och ge oss kraft. Men förhoppningar får aldrig bli detsamma som naivitet. Levande historia är till för att hålla den verklighetsförankrade och smärtsamma kunskapen vid liv samtidigt som den just därigenom kan ge oss insikter om vilken värld vi inte vill ha och vilken värld vi varje dag ska sträva efter att förverkliga.